

Ocene, poročila, zapiski

BORIS PATERNU: ESTETSKE OSNOVE LEVSTIKOVE LITERARNE KRITIKE

Kot drugi zvezek »Razprav in esejev«, nove knjižne zbirke Slovenske Maticе v Ljubljani, je izšla obsežna razprava Estetske osnove Levstikove literarne kritike, ki jo je napisal Boris Paternu. Snovna pobuda za to razpravo je Levstikova literarna estetikā oziroma prva slovenska koncepcija realizma. Namen zgodovinskih raziskovanj pa nikakor ni samo odkrivati pretekle resnice, ampak preko njih tudi globlje razumevati procese v sedanjosti. Na Paternujevo prodorno raziskovanje Levstikovega koncepta literarne kritike in njenih estetsko teoretičnih osnov je gotovo močno vplivalo dogajanje v slovenski literarni estetiki zadnjega desetletja. Na eni strani so vstopala v naš kulturni prostor dela marksističnih literarnih teoretikov oziroma pogledi utemeljiteljev marksizma na temeljne estetske kategorije v literaturi, na drugi pa so naši filozofi in književniki, zlasti Ziherl in Vidmar, pisali o važnih vprašanih literarne estetike, o realizmu, o razmerju nazor in umetnina in podobnem. Res pa je tudi, da hoče Paternujeva razprava o »preteklem« literarnoteoretskem vprašanju učinkovati tudi nazaj, oplajati sodobna razmišljanja o nekaterih bistvenih literarnoteoretičnih vprašanih. Da se je znanstvenikova pozornost lahko v takem obsegu ustavila ob razmeroma maloštevilnih Levstikovih literarnokritičnih tekstih, je vzrok za to kvaliteta te kritike in njenih načelnih izhodišč, so njeni elementi, od katerih so nekateri še danes živi, tvorni in pomembni za razvoj resnične umetnosti. Pomen znanstvene raziskave teh elementov je zato poleg poglobitve in razbistritve historične resnice same zlasti še v tem, ker jih je znal avtor vzdigniti nad historični okvir in jih vigrati v sodobna estetsko teoretska iskanja in stališča, ne da bi to voljo posebej poudarjal. Ne gre za zamenjavanje znanosti s preprostim aktualizmom, ampak za vključevanje literarnozgodovinske znanosti med tiste činitelje, ki krepijo duhovne moči sodobnega človeka in razumno razširjajo vednost o taki njegovi duhovni manifestaciji, kot je literarna umetnost.

Snov je v razpravi razvrščena pregledno in sistematično na pet poglavij. V prvem avtor analitično spremlja razvoj Levstikove literarno kritične misli od prvih zasnutkov do alegorične satire Ježa na Parnas, Poudarja Levstikovo občutljivost za liriko, za naravno in pristno čustvo, emocijo, za poetičnost in duhovne vrednote pesmi, prav tako pa njegovo jasno zavest o omejeni lastni lirski kapaciteti. Fizionomija Levstikove mladostne kritičnosti, do Pesmi iz leta 1854, kaže, da ta kritika še ni jasno teoretsko osnovana, čeprav ne more že sedaj prikriti določenega vpliva Lessingovega estetskega sistema oziroma klasične estetske izobrazbe. V tekstu Uvod v oceno Valjavčevih Pesmi pa se pokažejo elementi Levstikovega literarnega nazora že v vsej jasnosti in določenem sistemu, ki ga je svoj čas imenoval že Josip Vidmar »jasno načrtan osnutek literarne estetike«. Ta osnutek analizira Paternu s štirih vidikov: kako presoja Levstik nastanek in namen pesniške umetnosti, kaj misli o razmerju med pesniško resničnostjo in stvarnostjo, kakšna je Levstikova teorija karakterja in kaj misli naposled o pesniškem jeziku. Kakor se začetna razvojna faza Levstikove kritike nanaša predvsem na liriko, pa vsebuje ta teoretski osnutek tudi kategorije, ki zadevajo zlasti prozo in dramatiko.

Paternu tudi sedaj ugotavlja, da je imel Levstik pravičen nazor o liriki, opisuje njegove akcente na pristnem, naravnem čustvu, na zdravi in objektivni senzibilnosti in intelektualnih močeh. Levstikov literarni nazor povezuje s klasično in prosvetljensko estetiko. Levstik namreč definira »pesnika, pesništvo in človeka nasploh in za vselej«, medtem ko na zgodovinsko načelo človeka še pozablja. To pa ne pomeni, da zapira pesnika v nekaj večni in enkratni subjekt, ampak zahteva od njega, od lirika, da se mora izpovedovati v okvirih splošno človeškega doživljanja. Levstik izhaja nadalje iz pravičnega odnosa do umetnosti, ko poudarja, da je estetski moment tisti, ki konstituira umetnino. Ker pa sodi, da je duhovna lepota sestavni del umetniške lepote, dialektično povezuje vsebinski in formalni vidik umetniške lepote. V poudarku o duhovno pomembni lepoti je videti Levstikovo misel o humanizacijskem pomenu poezije. Ta njegov princip je zrasel iz klasičnega humanizma. V splošnem ostaja Levstik na tleh »splošne, občečloveške in zgodovinsko ali socialno neopredeljene humanizacijek«. V svojem razmišljanju o lepem je realist. Duhovna lepota ga namreč zanima v okviru človeka samega, človek je tudi njen izvor. V tej točki se na primer bistveno razlikuje od Lessingovega metafizičnega pogleda na človeka.

Tudi iz analize o tem, kako razumeva in razlaga Levstik odnos med umetnino in življenjem, med pesniško in stvarno resničnostjo, je razvidno, da je v osnovi realista. Levstik sicer priznava princip idealizacije. Toda ta princip se vedno bolj umika iz njegove kritične zavesti, narašča pa zahteva po bližini med pesniško resničnostjo in stvarnostjo, tedaj realistični princip. Vendar se kot učenec klasike ne more popolnoma odreči prvemu, idealizacijskemu principu, zlasti ne v tem smislu, da umetnost mora stopnjevati človeške duhovne moči. »Lepotno idealizacijo resničnosti« hoče razviti načelo harmonije v umetnosti, idealizacijo pa zopet omejuje »z načelom objektivne stvarnosti«. Nujnost idealizacije, njeno apolinčno lepoto smer in naravno omejitev pa je sprejel pretežno iz Lessinga.

Tudi v teoriji karakterja Levstik ni mogel mimo svoje klasične vzgoje. Zato se zavzema za izbor, za rahlo idealizacijo oseb in odločno odbija vsakršno kopiranje duševnosti. Hoče pa ravnovesje med individualnim in tipičnim, med posebnim in splošnim v posameznem karakterju. V tej dialektični sintezi se najbolj razvidno razodeva realistično načelo njegove estetike. K realistični konceptiji literarnega karakterja pa je zaradi posebne narodne konstelacije primešal tudi še narodno preporodni vidik. Analiza odnosov med umetniško resničnostjo in stvarnostjo in poglavje o teoriji karakterja ne zapuščata dvoma, da Levstik ne bi postavil prve teoretične konceptije realizma na Slovenskem —, seveda z določenimi omejitvami, ki izvirajo deloma iz naše tedanje družbene stvarnosti, literarne nerazvitosti in kritikove klasične estetske izobrazbe. Karakter, ki raste predvsem iz dejanja, psihična resničnost, ki integrira prvine individualnega in splošnega, posebnega in tipičnega, ki je izraz in odraz hkrati, dalje jezik, ki ni površen prepis govornega detajla, ne naturalistična kopija pa tudi ne idealizacija, vse to govori za realistični značaj Levstikovega estetskoteoretskega osnutka. Po tej studiozni razpravi lahko slovenska literarna zgodovina definitivno sprejme že nekaj desetletij oživljano stališče, da je Levstik dejanski utemeljitelj teoretske realistične estetske konceptije v slovenski književnosti.

Zdi pa se, da ostaja odprto neko drugo vprašanje. Ena osrednjih misli razprave je namreč tudi ta, da je razvil Levstik tip klasičnega realizma, da je hotel potemtakem literaturo, ki teži za idealom harmoničnega človeka v sebi in z družbo. Za tak tip realizma je imel Levstik kot osebnost, kot značaj in človek klasične estetske izobrazbe ter demokratičnih političnih ciljev vsekakor dovolj osnov. Njegov koncept klasičnega realizma vsekakor ni sporen. Ostaja pa vprašanje, ali je imel dovolj objektivnih, socialno zgodovinskih razlogov za tak estetski koncept, ali je lahko ideal harmoničnega človeka oslanjal na objektivne družbene sile v Sloveniji. Levstik principa harmonije ni mogel osloniti niti na slovenskega meščana niti na kmeta, zakaj oba sloja sta morala sprejeti načelo individualizma kot svoj življenjski princip sredi evropskega kapitalističnega razvoja. Svoj estetskoteoretski koncept bi Levstik bolj zanesljivo uskladil z družbenimi silami, če bi popolneje upošteval nekatere Prešernove kritične formulacije slovenskega meščanskega demokratizma in individualizma (Glosa, V spomin Andreja Smoleta, Slovo od mladosti). Paternu sam opozarja, da je nacionalno vprašanje, ki je bilo tudi »poglaviti okvir njegove karakterne tipologije«, Levstiku »v literarni programatiki nekako zastrlo poglede v notranjo zapletenost človeške osebne narave pa tudi na protislovja socialnega življenja, sredi katerega se je znašlo slovensko ljudstvo po letu 1848«. Zdi se tedaj, da je zasnoval Levstik svoj estetski vidik harmonije kot bistven element klasičnega realizma bolj na podlagi klasičnih estetskih teorij — kar razprava tudi plastično osvetljuje — kakor pa na zanesljivih, zadostnih progresivnih družbenih silah.

Toda ne glede na to morebitno navzkrižje med zgodovinsko stvarnostjo in estetskim idealom je Levstikova literarna estetika, kakor jo osvetljuje razprava, so njegova estetska načela dragocena tudi za naš čas. Harmonični ideal človeka je važno načelo sodobne marksistične estetike, ki prva v moderni evropski zgodovini opira ta ideal na konkretne družbene sile in socialistične etične principe. Paternu mirno analizira Levstikov klasični princip, vendar s tistim poudarkom, ki kaže, da tudi sam stoji za njim in ga vgrajuje v svoje literarnozgodovinske analize. S poudarkom se ustavlja na tistih točkah Levstikove literarne estetike in kritike, ki govore za integrirano osebnost in proti dekadentnim pojavom v formi in vsebini umetnosti. Razprava pa ni samo literarnoteoretična, ampak je v enaki meri tudi literarnozgodovinska. Ko opisuje značilnosti Levstikovih estetskih kategorij, jim išče vzporednic na dveh ploskvah, na ožji slovenski in ob sodobnih aktualnih estetikah v Evropi. Slovenskega pojava torej ne obravnava izolirano. Tako je Levstikova literarna estetika vsajena plastično v svoj literarni prostor in čas, pripeta je na stvarna tla evropske literarnoteoretske miselnosti.

Široko predmetno znanje, poznavanje važnejših estetskih principov in teorij konec osemnajstega in v prvi polovici devetnajstega stoletja, okretno, jasno in terminološko čisto formuliranje teh principov, opuščanje vseh takih detajlov, ki bi občutno obreme-

njevali ali celo zabrisovali glavni analitični miselni tok, tedaj nepretrgana koncentracija na temo, a ne zadnje tista raziskovalna volja, ki z rezultati in principi analize, ki jih odkriva in šteje za pozitivne, skuša vplivati tudi na sodobnost, zlasti še v duhu odpravljanja človekove odtujitve (alienacije): to so poleg čisto zgodovinskih dognanosti najbolj dragocene lastnosti tega znanstvenega spisa, ki v okvirih teme utrjuje in pogloblja načela marksistične literarne estetike.

Franc Zadavec

MATIJA MURKO, IZBRANA DELA*

Pred kratkim je Slovenska matica izdala v redakciji Antona Slodnjaka *Izbrano delo Matije Murka*. Tako smo Slovenci šele enajst let po smrti tega zaslužnega in slavnega rojaka dobili dokaj skróčen in vendarle zaokrožen pregled njegovega obsežnega dela. Založnica in urednik nista pripravila knjige samo iz spoštovanja do nekdanjega sodelavca Slovenske matice, ampak predvsem iz prepričanja, da je v Murkovih spisih še veliko živega, kar tudi danes spodbuja in oplaja kulturno in znanstveno delo.

Matija Murko (1861—1952) je bil eden zadnjih velikih predstavnikov stare slavistične šole, ki je pod skupnim pojmom slovanska filologija združevala jezik, slovstvo, etnografijo in kulturno zgodovino. Temu širokemu pojmovanju slavistike je ostal zvest do konca življenja. Lahko bi rekli, da ga je celo razširil z vnetim delom za zbliževalno kulturno politiko. Poleg del, ki so izšla v knjižni obliki — *Češka romantika* (1897), *Zgodovina starejših južnoslovanskih literatur* (1908), *Pomen reformacije in protireformacije za duhovno življenje južnih Slovanov* (1927), (vse tri so v nemščini), *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike I—II* (1951) in *Spomini* (1951, slovanska izdaja) — je napisal veliko pomembnih monografij in razprav in pa celo vrsto člankov in ocen, ki jih je objavljval v raznih časopisih, revijah in zbornikih. Poleg raziskovalnega in pedagoškega dela na univerzah na Dunaju, v Gradcu, v Leipzigu in v Pragi je izredno velikega kulturnega pomena njegovo znanstvenoorganizacijsko delovanje, ki se je posebno srečno razvijalo in doseglo največ uspehov v Pragi. Kot znanstvenik, ki je raziskoval slovansko materialno kulturo po metodi povezovanja besed in stvari, je postal eden izmed sourednikov etnografsko-lingvistične revije *Wörter und Sachen*. V Pragi je bil eden izmed ustanoviteljev Slavie, časopisa za slovansko filologijo, ki naj bi združevala vse Slovane, spisi pa naj bi v njej izhajali v vseh slovanskih in tudi v svetovnih jezikih.

Poleg strokovnih vprašanj so Murka vedno živo zanimali tudi drugi aktualni problemi slovanskega sveta, posebno južnih Slovanov. Takih problemov se v svojih spisih, posebno v krajših, rad dotika in jih s svojimi pretresi in trezno presojo pomaga reševati.

Slodnjakov izbor lepo pokaže dve pglavitni črti Murkove osebnosti; le-ti sta skoraj zmeraj povezani med seboj; na eni strani je znanstvenik, ki analizira, išče povezave med posameznimi pojavi in dela sinteze; na drugi strani pa je javni delavec, ki dela za slovansko vzajemnost, za spoznavanje in razumevanje posameznih slovanskih narodov med seboj in za dvig njihovega kulturnega življenja.

Na probleme, ki jih je raziskoval, je Murko vedno gledal iz širokih perspektiv, poskušal je najti obči pogled na stvari in vedno je upošteval razne okoliščine. S svojim delom je prišel do pomembnih rezultatov in dosegel velike uspehe, tako da je ob koncu *Spominov* lahko zapisal srečno misel, da je doživel izpolnitev svojih življenjskih idealov v večji meri, kakor je sam pričakoval.

Murko je vzor velikega rodoljuba, ki ne pozna šovinizma. Čeprav je največ pisal o južnih in zahodnih Slovanih, pripada njegovo delo po svoji idejnosti vsem Slovanom.

Na 400 strani običajnega formata ni mogoče sprejeti niti približno vsega, kar je v Murkovem delu pomembnega in še do danes aktualnega. Vendar izbor, ki obsega poleg člankov in razprav tudi bolj ali manj zaokrožene odlomke iz samostojnih knjig in ki se mu véasih preveč pozna, da ga je napravil literarni zgodovinar, lepo prikaže široko področje Murkovega raziskovanja in iz njega lahko bralec brez večjih težav izluči idejno usmerjenost celotnega Murkovega delovanja.

Z razpravami o *Prešernu, starocerkvenoslovanskem slovstvu, južnoslovanski reformaciji in protireformaciji, Čelakovskem in njegovem krogu, predhodnikih ilirizma, slovanski ideji pred Kollárjem in o Kollárjevi »Slovanski vzajemnosti«*, izmed katerih so druga, tretja in četrta odlomki iz obširnejših knjig, je literarnozgodovinski del Murkovega dela

* Uredil, uvod in opombe napisal Anton Slodnjak. Slovenska matica. V Ljubljani 1962.